

Ders 2 Этиштердин түзүлүшүнө карай бөлүнүшү (Fiillerin yapısına göre ayırdedilişi)

Kırgız gramerlerinde fiiller yapısına göre üçe ayrılır:

1. Уңгу этиштер
2. Курама этиштер
3. Татаал этиштер

Уңгу этиштер

Kök fiiller, kök ve dilin şimdiki durumunda kökü kaybedilmiş gövde fiillerden oluşan tek kelimelik fiillerdir. Bu fiillerin çoğu Ana Türkçenin eskiden beri var olan temel fiilleri olduğundan Türkçe ile Kırgızca arasında genellikle ortaklık: *kel-gel, ket-git, al-al, ber-ver, bar-var, sat-sat, ce-ye, iç-iç, bas-bas, cat-yat, aç-aç, kaç-kaç, tut-tut, uç-uç, min-bin, cay-yay, cut-yut, aç-aç, kör-gör* vb.

Курама этиштер

Türemiş fiiller, isimlerden ile fiillerin kök ve gövdelerinden fiil yapım ekleriyle türetilen fiillerdir. Fiilin, yapım ekleri ile türetilmesi onun en verimli yöntemidir. O nedenle dildeki yeni kelime ve terimler daha fazla bu yolla yapılır. Fiil yapım eklerinin çoğu Türk dillerinde ortaklık gösterir. Benzer köklerden benzer eklerle yapılan kelimeler kardeş dillerde aynı ya da anlamdaş kelimeleri meydana getirir. Kırgızca ile Türkçenin fiil yapım eklerinin çoğunda da bu tür paralellikler söz konusudur.

Татаал этиштер

Birleşik fiiller, bir isim ile bir yardımcı fiilin ya da bir esas fiille bir yardımcı fiilin birleşmesinden meydana gelir. Onlar, isim temelli ya da fiil temelli olmalarına göre ayırt edilirler. Bunun için o isme *etmek, olmak, kılmak, yapmak* gibi umumi yardımcı fiiller eşlik eder. Bu tür yardımcı fiillerin kullanım sıklığı dillere göre değişir. Örneğin, Kırgızcada *киши кыл- 'adam etmek', сабыр кыл- 'sabretmek' чечим кыл- 'karar kılmak', шылдың кыл- 'alay etmek' vb.;* *адам бол- 'adam olmak', уят бол- 'mahcup olmak', бала бол- 'çocuk olmak', мас бол- 'sarhoş olmak', жинди бол- 'deli olmak', 'delirmek'; тамак жаса- 'yemek yapmak', той жаса- 'düğün yapmak', жыйналыш жаса- 'toplantı yapmak', vb.*

Kırgızcada esas fiil ile bir ya da iki yardımcı fiilin kendi leksik anlamlarını koruyarak da kısmen veya tam olarak yitirerek birleşmesi ile de birleşik fiiller meydana gelir. Onlar, bileşenlerinin birbiriyle münasebetleri dikkate alınarak 4 ayrı grup içinde **bakılabilir.** **1.**

1. Birleşen fiillerin her ikisi de kendi anlamlarını korurlar, burada 1.si 2.sine zarf tümleci olarak gelir: *uçур ket- 'uçarak gitmek', алып kal- '(birşeyi) kendine bırakmak', карар kel- 'bak da gel'.* Bu durumda ilk fiil *-ын* zarf-fiil ekini alarak bağlandığı esas fiildeki hareketin oluş ve kılış biçimini gösterir.

Аял конокторунан уялып отурду.

Kadın konuklarına karşı mahcup olup oturuyordu.

Кемел үйдөн жүзүрүп чыкты.

Kemel evden koşarak çıktı.

2. İki ayrı hareketin bir anda veya arka arkaya yapılışı da birleşik fiiller ile ifade edilir. Bu durumda iki fiille ifade edilen hareketin ikisi de önemlidir ve ikisinin de anlamları tam olarak korunur. Burada iki farklı eylemden söz edilir.

Иниңди таап бар.

Kardeşini bul da git.

Ажар баласына келип кетти.

Asar çocuğuna gelip gitti.

Кишимжан кечээ шаарга барып келди.
Kişimcan dün şehire gidip geldi.

3. Birleşik fiillerin 3. türünde iki fiil de kendi anlamlarından uzaklaşır ve farklı deyimsel anlam kazanılır. Burada bileşenlerin anlam paylaşımından veya herhangi birisinin üstünlüğünden söz etmek mümkün değil. Oluşan deyimsel anlam tek anlam içerdiği ve tek kelime muamelesi gördüğü için ona söz varlığı malzemesi olarak bakılır.

Жазып таюу ‘hata yapmak, kusur etmek’
Жыйып терүү ‘hale yola koymak’
Кенешип кесүү ‘ortaklaşa karara varmak’ vb.

4. Birleşik fiillerin 4.çeşidinde zarf-fiil eklerinden birini alan fiille birleşen fiil kendi leksik anlamını kısmen veya tamamıyla yitirir ve bir gramer anlamı kazanır, yani esas fiilin farklı durumlarını tasvir eden çekim unsuru haline gelir. O nedenle bu tür fiil yapılarına *Tasfir fiilleri* denir. Bu da onun yardımcı fiile dönüştüğü anlamına gelir. Kırgızcada bu tür yardımcı fiiller Türkçeye göre oldukça fazladır ve tasvir ettiği durumlar da farklıdır¹.

Kaynaklar

Abduldayev E., Azırkı kırgız tili. Bişkek, 1998.

Asanaliyev Ü., Lobnor tilinin grammatikalık kıskaçı oçerki, Frunze,1964.

Bartold V.V., Kirgızı.- Soçineniya. M.,1963, T.2, Çast I., s.509-510.

Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıki. Moskova ,1960.

Batmanov İ.A., Kratkoye vvedeniye v izuçeniye kirgizskogo yazıka. Frunze, 1947.

Batmanov İ.A., Sovremenniy kirgizskiy yazık. Frunze,1963.

Baytur A., Kırgız tarihinin leksiyaları. Bişkek,1992.

Biçurin N.Y. Sobraniya soçineniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena. T.I, M.-L.,1950.

Cumakunova,G. (2002).“Kırgız Türkçesi”. Türkler Ansiklopedisi.Ankara:Yeni Türkiye Yay. Cilt 19, s.596-606.

Cumakunova, G. (2005). Türkçe-Kırgızca Sözlük. Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.-1000s.

Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar anemeleri. (Türkçeden Kırgızcaya). Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.

Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar anemeleri. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.

Cumakunova, G.(2001). Engin Köseoğlu: Tonton Ene. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1-88.

Cumakunova, G.(2003). Veli Aba. Ankara: Diyanet İşl.Başk. Yay.1-136.

Cusupakmatov L.,Otnoşeniye kirgizskogo yazıka k sibirskim tyurkskim yazıkam. Frunze,1983.

Çorotegin T.K., Moldokasimov K.S., Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarıhı. Bişkek,2000.

Direnkova N.P., Grammatika şorskogo yazıka. Moskva,1979.

Grammatika hakasskogo yazıka. Moskva, 1975.

¹ Konu ayrıntılı olarak..... sayfada ele alınmıştır.

Hu Zhen-Hua, Guy İmart, Fu-Yü Girgis : A tentative description of the Easternmost turkic language. Univ. Of Calif. at Santa Barbara.

İshakov F.G., Palmbah A.A. Grammatika tuvinskogo yazıka. Moskva,1961.

Karayev O., Vostoçniye avtorı o kırızah. Bişkek,1994.

Kırız adabiy tilinin grammatikası. Frunze, 1980.

Malov S.E. Drevniye i novıye tyurkskiye yazıki.-İzvestiya AN SSSR, T.XI, Vıp.2., Moskva,1952.

Malov S.E., Lobnorskiy yazık, Frunze,1956.

Malov S.E., Yazık celtih uygurov: Slovar, grammatika. Alma-Ata,1957.

Malov S.E., Yeniseyskaya pismennost tyurkov: Teksti i perevodı.M.-L., 1952.

Oruzbayeva B.O., Kırızskiy yazık.- Yazıki mira: Tyurkskiye yazıki.- Bişkek,1997,s.286-289.

Tınıstanov K.,Kırız tili. T.I-II, İstambul,1998.

Tenişev E.R., Drevniy kırızskiy yazık, Bişkek,1997.

Tenişev E.R., O dialektah uygurskogo yazıka Sinszyana.- Tyurkologičeskiye issledovaniya. M.-L.,1963.

Tenişev E.R., O yazıke kırızov uyezda Fuüy (KNR).- Voprosı yazıkoznaniya,1966, No 7, s.88-95.

Tenişev E.R., Stroy sarı-uygurskogo yazıka. M.,1976.

Tekin T., Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi.- Erdem Dergisi.C.5,sayı 13,1990. S.141-168.

Yunusaliyev B.M.,Kırız dialektologiyası, Frunze,1971.

Yunusaliyev B.M., Problema formirovaniya obşenarodnogo kırızskogo yazıka.- Voprosı yazıkoznaniya,1955, N 2, s.30-41.